

Research Article/Araştırma Makalesi

Ahlaki Duygular Kuramı Üzerine Bir Değerlendirme: Ahlakın Zenginlikle Bitmeyen İmtihani

Evaluation on The Theory of Moral Sentiments: Endless Challenge Between Morality and Wealth

O. İnan ŞENSES¹

Öz

Bu çalışma Smith'in özgün metni olan Ahlaki Duygular Kuramı'nın, bir toplum kuramı, ahlaki bir yaşam tasarısı biçiminde okunabileceğine dönük bir çabanın ürünüdür. Smith'in bireyi her ne kadar kişisel çıkar motivasyonuna bağımlı görürse de durumunu iyileştirmeye, maddi zenginliğe yönelik etkinlikte bulunuyor olsa da aslında en başta ahlaki kaygılarla örülü, ötekini gözetken bir bireydir. Ötekini, başkasını sempati ve yansız gözlemci dolaylılarıyla tanıyan, bilen bu birey, saf bir zenginlik peşinde koşmazdan önce ya da bunun yanı sıra bir toplumsallık, uyumlu bir birliktelik adına yaşamını erdemli kılmaya çalışan sorumlu bir birey olarak Smith anlatısında karşımızda belirlemektedir. Bu çalışmada genel kabul gören Smithçi "kişisel çıkar" peşinde koşan karikatürize edilmiş bireyin aksine görece göz ardı edilmiş olan Smithçi "ötekini" önemseyen bireyin varlığının altı çizilecektir. Smith'in bireyin çok yönlülüğünün kanıtı, incelenen özgün metinde sergilenecek olup nihayetinde maddi çıkar motivasyonunun ötesinde başkasını tanıma, öteki tarafından bilinme kaygılarının da Smith anlatısının olmazsa olmazı olduğu gösterilecektir.

Jel Kodları: B11, B12, B15

Anahtar Kelimeler: Birey, Toplum, İyi Yaşam, Zenginlik, Sempati, Yansız Gözlemci

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisat Bölümü, inan_senses@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-5832-5401

Şenses, O. İ. (2023). Ahlaki Duygular Kuramı Üzerine Bir Değerlendirme: Ahlakın Zenginlikle Bitmeyen İmtihanı. *Fiscaeconomia*, 7(3), 1977-1989. Doi: 10.25295/fsecon.1262967

Abstract

This study is the conclusion of an effort to re-read and re-evaluate Smith's original text, *The Theory of Moral Sentiments*, as a social theory, a moral life projection. Even though Smith's description of an individual depicts him as dependent on self-interest, which motivates him, and who acts towards enrichment and increase of his material wealth, but in fact, Smith's individual is primarily knitted of moral concerns and takes care of the other. In the context of Smith's writing, first appears the individual, who recognizes and feels the other through sympathy and impartial spectator's mediation. He is a responsible individual who tries to make his life virtuous in the name of sociality and harmonious unity, but in the end, we see him as someone pursuing pure wealth. In this study, will be accentuated the existence of an individual, who cares about the Smithian "other" and is relatively ignored by scientists, compared to the generally acknowledged caricatured Smithian individual, who pursues "self-interest". Will be exhibited the proofs of multidimensional character of Smith's individual discovered in the original text, and in conclusion will be shown that beyond the motivation of material interest, the concerns of knowing and being known by the other are an indispensable and necessary part of the Smith narrative.

Jel Codes: B11, B12, B15

Keywords: *Individual, Society, Well-Being, Wealth, Sympathy, Impartial Spectator*

1. Bir Başlangıç

Hiç kuşkusuz Adam Smith, iktisadi düşünce tarihinin özgün figürlerinden birisidir. Bu özgünlük en belirgin biçimde Smith'in iktisadi düşünceye katkısının sadece "iktisadi" olanla yetinmemesinde gözlemlenebilir. İktisadi etkinliğin, zenginlik yaratımının, toplumsallığımızla, iyi yaşam beklentimizle, iyi, adil ve güzel olana dair kaygılarımızla ilişkisinin ısrarlı vurgusu bizlere Adam Smith'in özgünlüğü duyurmaktadır.

Maddi zenginlik, iyi yaşam² ilişkisi, uyumu, uyumsuzluğu sadece Smith'in bulguladığı bir problem alanı değildir. Antik düşüncenin iki büyük figürü Platon ve Aristoteles'ten bu yana "zenginleşme, ticaret, para" ve "adalet, iyi yaşam, erdemli bir varoluş" kümelerinin kesişimine, irdelenişine, ilişkilendirilişine tanık oluyoruz. Bu iki filozofun bu kesişimde önceliklerini ikinci kümeden yana belirlediklerini söyleyebiliriz. İyi yaşama, erdemli bir varoluşa dönük edimlerin uyumlu, sağlıklı bir toplumsal birliktelik için birincil değerde olduğunun, buna karşıt olarak zenginlik güdüsünün ve ticari etkinliğin yozlaştırıcı etkisinin ısrarla altı çizilir bu iki filozofun anlatısında³.

En genel anlamıyla ticari kapitalizmin genel anlatısı olan Merkantilizm döneminin özgün Merkantilist düşünürlerinde bu kesişimin ilişkilendirilmesinin arka plana itildiğine ve keskin bir biçimde "zenginleşme, ticaret, para" problemlerinin odağa yerleştirildiğine tanık oluruz. Bu dönemde antik anlatıya zıt bir biçimde paranın ve ticaretin biricik önemi vurgulanmaktadır.

Zenginliğin tarımsal etkinlikle ilişkilendirildiği, piyasa olgusunun yavaş yavaş merkeze konduğu, doğanın kimi yasalara göre işlemesinin insana özgü etkinliğin de açıklayıcısı olduğu ve iktisadi etkinliğin "serbest"liğine vurgu yapılan Fizyokratik düşüncede, bu iki kümenin ilişkisi, gerilimi, hiçbir ahlaki kaygıya yer verilmeksizin iktisadi etkinliğin "doğal" işleyişinde giderilmektedir. "Doğal düzen" fikrinin yapı taşı olarak kullanıldığı bu gelenekte, iktisadi etkinliğin "ahlak dışı" bir alanı ifade ettiğinin altı kalınca çizilmektedir⁴.

En genel ifadeyle zenginlik arzusu ve buna dönük iktisadi etkinliğin doğasıyla, ahlaki kaygılar temelinde iyi bir yaşamın doğasının zorlu ilişkisinin ilk farkındalığının izi Antik Yunan'da karşımıza çıkmaktadır. Kuşkusuz maddi üretimin sadeliğini ve gelişkin bir ekonomi alanının yokluğunu bildiğimiz bu dönemde zenginlik arzusunun insan varoluşunu ne şiddetle etkileyeceğinin ayrıntılarını Platon ya da Aristoteles'ten ummak onlara yapılacak bir haksızlık olurdu. Ama onların yakaladığı tema, yani bu iki kümenin "düşman kardeşliği", zamanla iktisadi düşünce tarihinin özgün sorun alanını işgal edecektir.

² Maddi zenginlik, iyi yaşam kategorilerinin "geniş" bir anlam içeriğine sahip olduğunun farkındayız. Kabaca, paranın ve ticaretin hedefe konmasını, üretimi çoklaştırmayı ve bunun temel güdüleyicisi olan kâr peşinde koşmayı maddi zenginlikle ilişkilendiriyoruz. Öte yandan yaşamı maddi/kişisel çıkar ekseninde görmemeyi, yaşamın sürekliliğinin "başkası"nı tanıma ve bilmeyeyle şekillendiğini, iyiye, güzele dair etik kaygıların toplumsal yaşayışı düzenleyebileceğini, "ben"den öte "başkası" ve "biz" fikrinin kabulünü, uyumlu bir toplumsallığı iyi yaşam ile ilişkilendiriyoruz.

³ Platon'un para ve zenginlik karşısındaki negatif tutumu için bkz., Platon, 2012: 208, 364. Aristoteles'te zenginlik, erdemli varoluş gerilimi için bkz. Aristoteles, 2012a: 57, 58. Ayrıca paranın sadece araçsallığına yapılan vurgu için bkz. Aristoteles, 2012b: 100, 101.

⁴ Merkantilist ve Fizyokratik gelenek için daha kapsamlı bir çözümleme gerekliliğinin farkında olmakla birlikte bu çalışma çerçevesinde amacımız, belirlediğimiz zenginlik/ahlaki tutum temasının en genel hatlarıyla izini sürmek. Bu ize dönük genel anlatı için bkz. Selik, 1988: 105-131, 147-163; Denis, 1997: 101-109, 168-189.

Şenses, O. İ. (2023). Ahlaki Duygular Kuramı Üzerine Bir Değerlendirme: Ahlakın Zenginlikle Bitmeyen İmtihanı. *Fiscaeconomia*, 7(3), 1977-1989. Doi: 10.25295/fsecon.1262967

Yaklaşık on altıncı yüzyıldan başlayarak maddi zenginliğin kat be kat çoğalması, eski düşüncenin işaret ettiği gerilimi daha da yakıcılaştıracaktır. Spekülatif karakterli zenginlik tartışması maddi ilerlemeye bağlı olarak zenginliğin somutlaşması, toplumsal yaşamın tümünü etkilemesi ölçüsünde yerini yavaş yavaş nesnel bir tartışmaya bırakacaktır. Muazzam zenginlik birikimi karşısında yaşanan göz kamaşması nedeniyle “iyi yaşam” tartışmasını arka plana iten Merkantilist geleneğin ve sonrasında doğanın işleyişine öykünen bir iktisadi yaşam modellemesiyle, doğanın “tarafsızlığına” sığınan ve böylece iktisadi etkinliği “ahlak dışı”lığa taşıyıp sorunu çözdüğünü sanan Fizyokratik geleneğin yok saydığıyla yani klasik temamızla Antik Yunan’ın çağrısına uyarak doğrudan Smith yüzleşecektir. Bu yüzleşmede Smith’e özgünlük katan yaklaşım ötekini tanıma ve onun tarafından tanınmanın sosyal harmoni için olmazsa olmazlığıdır. Öteki bilinci, ötekiyle ilişkinin zemini olan sempati ve bu ilişkinin uyumlu olabilmesinin garantisi olan yansız gözlemci öğeleri Smith anlatısının ana uğraklarıdır.

2. Smith’in Özgünlüğü

Kabaca tariflemeye çalıştığımız bu iki kümenin ilişkilendirilişinin düşünce tarihindeki özgün uğrağı Adam Smith’tir. Basitleştirerek denebilir ki, Smith’in iki özgün çalışması bizlere iki kümenin açık resmini sunmaktadır. Bir tarafta, iyi yaşam, erdemli bir varoluş sorunlarının odağa konduğu *Ahlaki Duygular Kuramı*, öte yanda maddi zenginliğin nedenleri tartışmasının uzunca irdelendiği *Milletlerin Zenginliği* metni. Bu iki metnin arasındaki bağlantıları, gerilimleri, çelişkileri soruşturmayı bir yana bırakıp, Smith’in iyi yaşam/zenginlik problemini *Ahlaki Duygular Kuramı* metni özelinde nasıl ele aldığını anlamaya çalışalım. İyi olmaklık ve zenginlik; Smith’in ve bir bakıma iktisadi düşünce geleneğinin çözmeye niyetlendiği dinamik gerilimin bu kitap özelinde irdelenmesinin ufuk açıcı olacağı düşüncesindeyiz.

Bir metin çeşitli konumlanma, kaygı noktaları üzerinden okunur, alımlanır, yorumlanır. Konumlanmanın, metne yaklaşırken taşınan kaygının çeşitliliği metinde “çok anlamlılığa” kapı aralar. Kuşkusuz “derin” bir metin, kendine özgü bir sisteme, görece bir kapalılığa sahip olsa da bir bakıma o metin “açık” bir kitaptır. Yazıldığı dönemin koşullarını, sınırlarını aşan, okuyucuya “tek” bir şey sunmayan, yorumla çoğalabilen, eğilir, bükülür bir metindir derin metin. Mutlak bir görecelik, ne söylene gider, ucu sonsuz açık anlatı belirsizliğine yönelme derinde değiliz kuşkusuz. Sadece, bir anlatının esnekliğinin, çok yönlülüğünün, katmanlı oluşunun değerliliğinde ısrarcıyız. Bu yönde bakıldığında, tam da Smith, böylesi bir çoğulluğu bizlere sunmakta. Liberal iktisadi anlatının, piyasa ekonomisi ideolojisinin kurucu figürlerinden bilinen Smith, bir bakıma, karşıt kutupta görülebilecek argümanlarıyla bizleri şaşırtmakta. “Serbestlik”, “kişisel çıkar”, “zenginlik” temalarının ayrıntılı sunumunu yapan Smith, aynı zamanda, “toplumsal uyum”, “bireyin topluma bağlılığı”, “başkası”nın önemi gibi toplumsal içerikli temalar üzerinden de derinlikli bir anlatı inşa ediyor. Bu doğrultuda, *Ahlaki Duygular Kuramı* özelinde Smith’i “toplumsallık, biraradalık” derdi olan bir filozof olarak okumanın olanaklılığında ısrarcıyız⁵.

⁵ Birbirine karşıt görünen iki farklı özne, Smith anlatısının tartışma yaratan zemini. Smith’in iki ana metninde bir yanda özgeci özne, yani ötekini bilen, ona dönük eyleyen öznenin etik evreni tanınır, bilinir ama öte yandan iktisadi alanda eyleyen kişisel çıkar temelli, “bencil” özne de Smith sisteminin iktisadi alandaki ana karakteri rolündedir. Bu gerilimden türeyen tartışmaların ana başlığı literatürde *Das Adam Smith Problem* ismiyle anılır. Bu

Şenses, O. İ. (2023). Ahlaki Duygular Kuramı Üzerine Bir Değerlendirme: Ahlakın Zenginlikle Bitmeyen İmtihanı. *Fiscaeconomia*, 7(3), 1977-1989. Doi: 10.25295/fsecon.1262967

Başlı başına şu açılış tümcesi, Smith anlatısının toplumsal karakteri üzerine sağlam bir işaret sunuyor:

“İnsan ne denli bencil sanılırsa sanılsın yaratılışı gereği sahip olduğu bazı ilkeler vardır. Başkalarının mutluluklarına tanık olmaktan dolayı duyduğu memnuniyet dışında hiçbir çıkarı olmayan insan, bu ilkeler sayesinde diğer insanların yaşantılarına alaka gösterir ve mutluluklarına değer verir... (Smith, 2018: 13)”

Smith’in bireyi bu anlamda sadece “ben” diyen bir birey değil. Onun varlığı “öteki”nin varlığıyla ilişkili. Tam da bu başlangıç noktasında; ahlak tartışması, iyi yaşam, erdemli varoluş anlamlı hale gelmekte. Kişi sadece kendisiyle kalsa, başkasına gereksinim duymasa, başkası dolayısıyla kendisini tanımasa, toplumsallık dolayısıyla kendini açıp, geliştiriyor olmasa ahlak tartışması boşa düşecektir. Buna karşıt olarak, ben ve ötekinin tartışmasız kabulü ve mutlak ilişkisinin tanınması; nasıl bir yaşam pratiği, tutkuların nasıl düzenlenmesi gerektiği, ötekini tanımanın sınırı, olanakları, birlikte yaşam deneyiminin çeşitliği gibi sorun alanlarının irdelenmesini zorunlu kılacaktır. Yani tekil bir öznenin, ne eylerse uygundur türlü saf bireyci bir anlatısına karşıt olarak, ötekinin tanındığı, bilindiği, ona sorumlu olunduğu bir anlatı, bir ahlaki yaşam düzeneği, pratiği Smith’i güdülemektedir.

3. Anahtar Kavram: Sempati

Bu çerçevede, “sempati” kavramı⁶ Smith’in (2018: 15) ahlaki düzeneğinde insanlararası ilişkinin zeminini oluşturuyor. Smith açısından, başkasının üzüntüsünün ve sevincinin paylaşımıyla oluşan duygudaşlık haline sempati diyebiliriz. Smith’in kilit kategorisi olan sempatinin, yani bu duygulanım zemininin, başkasının duygularına bir ölçüde dahil olma güdüsünün, ben ve ötekinin birbirlerini tanıma sürecinin, biraradalığa, uyumlu bir toplumsallığa kapı aralayan temel motivasyon olduğunun altını çizmemiz gerekir.

Denebilir ki, bencil duygularımızın, mutlak ben güdüsünün, kaba kişisel çıkarıcılığın, biraz daha inceleyecek olursak, böylesi bir çıkar güdüsüyle devinen zenginlik, şan, şöhret düşkünlüğünün “panzehiri” olarak sempati, duygudaşlık, Smith anlatısının toplumsal dokusunu şekillendiriyor.

Bireyin bencil güdülerinin, ötekini yok saymaya varacak dizginsiz tutkuların varlığını yadsıyor değil Smith. Aşırılıkların farkında olsa da, ben ve ötekini birbirine bağlayacak, onları ilişkili kılacak bir zeminin olmazsa olmazlığında ısrarcı Smith. Kuşkusuz ben, ötekinin duygu evrenine tümüyle dahil olup onu kesin olarak anlayamayacaktır ama:

“... Bir bakıma başkalarının hissettiği hiçbir zaman kendi hissettiği ile aynı olmayacak ve karşısındakilerin acıma duygusu asıl acıya asla benzemeyecek zira sempatinin oluşmasını sağlayan gizil bilinçte olayın kendi başınıza geldiğini ancak hayal edebilirsiniz ve bu da hissedilenin etkisini azaltır ama bir dereceye kadar farklı bir versiyonunun oluşmasını sağlayıp acıya oldukça farklı bir şekil de verir. Bu iki duygunun birbiri ile bir

çalışma çerçevesinde bu tartışmaya dair bir çıkarımda bulunma derdinden uzağız. Smith’in toplumsallığa, biraradalığa dönük temalarının, ahlaki kaygı temelli anlatısının izini sürmek bu çalışmanın temel amacı. Okuyucu arzu ederse Montes’in bu problemin derinlikli bir sunumunu yaptığı şu çalışmasına yönelebilir (Montes, 2003).

⁶ Sempati kavramının Smith anlatısındaki kritik önemi üzerine kimi metinlere işaret edebiliriz: Raphael & Macfie, 1982: 13, Heilbroner, 1982: 431, Morrow, 1927: 337, Ege, 2010: 100.

Şenses, O. İ. (2023). Ahlaki Duygular Kuramı Üzerine Bir Değerlendirme: Ahlakın Zenginlikle Bitmeyen İmtihanı. *Fiscaeconomia*, 7(3), 1977-1989. Doi: 10.25295/fsecon.1262967

denkliğinin olduğu açıktır ve bu da toplumun ahengi için yeterlidir. Duygular tıpatıp aynı olmasalar da birbirlerine uyum gösterirler ve ihtiyaç duyulan, gerekli olan da budur (abç) (2018: 32)”

Demek ki insan bir duygulanım varlığıdır. Ötekini bilmeye, tanımaya ve ona dahil olmaya yazgılı bir varlıktır. Dizginsiz tutkuların mutlak esiri olmayıp, duygu ve davranışlarını değerlendiren, kendi davranışını dürüst ve tarafsız bir kimsenin bakış açısıyla sorgulayabilen bir bireydir Smith’in bireyi (2018: 165). Smith açısından bireyi kendine tanıtan, ona varlığını duyumsatan, bireyin toplumsallığı. Onun toplumsallığı yani ötekinin varlığıyla kurulan zorunlu ilişki, bireye kendi duygulanımlarının sınanması açısından gereksinim duyduğu “ayna”yı sağlayacaktır. Başkasının yüzü, tavırları o kişiye ayna görevi üstlenecektir der Smith (2018: 166).

Smith açısından birey, kendi iç dünyasında da, hayal gücü yetisi sayesinde de kendine ayna tutabilecek potansiyelindedir. Birey, davranışlarının toplumsal uygunluğunu, kendi iç evreninde de belirli bir nesnel zemine bağlı kılmaya çalışır:

“Kendi davranışımızı incelediğimizde ya da davranışımızla ilgili bir hükme varmaya çalıştığımızda kendimizi övecek de olsak yerecek de olsak önce ikiye bölünürüz. İnceleme yapacak ve yargıya varacak olan *ben* ile eylemde bulunan ve davranışı yargılanacak olan *ben* birbirinden farklı kişilerdir. İlki yargıda bulunacak olan ve olaya seyirci olan kişidir. Kendimi seyirci olarak konumlandırıp olayın gözüme nasıl görüldüğüne bakarım. İkincisi de eylemde bulunan kişidir yani benim asıl konumlandığım noktadır ve gerçekleştirdiğim eylemle seyirci olan kişinin zihninde bir fikir oluşturmaya çalışırım. İkiye bölündüğümde ilk kişi yargılayan olarak konumlanır diğeri ise yargılanan... (2018: 169)”

4. Anahtar Kavram (2): Yansız Gözlemci

Öncesinde vurguladığımız üzere Smith açısından birey, bencil eğilimlerden, yoğun tutkuların bağımsız değil. Yani başkasının gözünden hareketle ya da kendisini ikiye bölerek uygun bir davranış seti seçebilmesi pürüzsüz olmayacaktır her zaman. Başka bir kuvvet, yargıç, bireyin başkasıyla uyuşmasına, toplumsal harmoniye çerçeve sunacaktır Smith anlatısında. Bu doğrultuda sempati kavramının önemine denk “yansız gözlemci” kavramını⁷ anlatısına dahil eder Smith. İnsanlar karşılıklı ilişkilerinde her koşulda uygun bir davranış seti seçemeyeceğinden, nasıl uygun davranabilirim sorusuna yanıt tutkular nedeniyle gölgeleneceğinden, saf bir yargıç, bir yol gösterici, çerçeve çizen bir başkasına gereksinim duyulur. Peki kimdir, nedir bu başkası?

“... İnsan, hükümde bulunurken daha yüksek bir mahkemeye, kendi vicdanından çok daha yüce bir muhakemeye, çok daha adil ve bilgili bir gözlemciye, yüreğinde taşıdığı o büyük yargıca ve davranışlarının denetleyicisine başvurur... (2018: 190)”

“... kendimizle ve davranışlarımızdan etkilenen kişilerle alakası olmayan ne bizim ne de onların babası, kardeşi ya da dostu olmayan dürüst ve adil bir kimsenin karşısındaymışız

⁷ Yansız gözlemcinin önemi, işlevi konusunda bkz., Phillipson, 1985: 186, Bittermann, 1940: 513, Dwyer, 2005: 665, Fleischacker, 1991: 235.

Şenses, O. İ. (2023). Ahlaki Duygular Kuramı Üzerine Bir Değerlendirme: Ahlakın Zenginlikle Bitmeyen İmtihanı. *Fiscaeconomia*, 7(3), 1977-1989. Doi: 10.25295/fsecon.1262967

gibi hayal ederiz kendimizi ve bu kişi başka insanlar bizi nasıl tarafsız değerlendirecekse duruma o şekilde bakacak olan sıradan bir insandır (2018: 193)”

Smith açısından böylesi bir yargıcın işlevi davranışlarımıza yön vermesiyle ilgilidir. Uygun davranışlar sergileyerek onun takdirini kazanmak insanın en çok arzuladığı şeydir ve tersinden onun eleştirisiyle yüzleşmek insanın en çok korktuğu durumdur (2018: 194).

Smith bu yargıcın insan davranışlarına yön verdiği konusunda güçlü bir inanca sahip. İnsanın çıkar güdüsüne dahi çeki düzen verebilir bir güç bu yargıç. Birbirimize dönük davranışlarımızın uyumlu oluşundan hareketle toplumsal uyumun yakalanacağına dönük saf inanç bu özgün yargıcın varlığından kuvvet alıyor:

“... Başkalarının dertlerini değil de kendi dertlerimizi bu kadar çok önemserken cömert bir insan her durumda, kötü bir insan ise çoğu durumda başkalarının çıkarlarına karşılık nasıl oluyor da kendi çıkarlarını feda edebiliyor? İnsanın öz sevgisinden kaynaklanan dürtülerine bu şekilde karşı koyması insanlığın yumuşak gücünden, Doğanın insan yüreğinde yaktığı o silik iyilik kıvılcımından kaynaklanmıyor. İnsan daha kuvvetli bir güçten ya da daha kuvvetli bir amaçtan dolayı söz konusu dürtüye karşı koyabilmektedir. Öz sevgiden kaynaklanan dürtüye akıl, ilke, vicdan ve yüreğimizde taşıdığımız ve davranışlarımızı denetleyen o büyük yargıç sebebiyle karşı koyarız (2018: 200)”

Ben, öteki ve yansız gözlemci. Bu üç öge, Smith’in iyi bir yaşam, erdemli bir varoluş derdinin temel bileşenleridir. Benden çıkış alan Smith, benin güdülenmelerinin, tutkularının kabına sığmazlığının, kişisel çıkarın, zenginlik arzusunun belirleyici bir kuvvet olduğunu ayırmsar. Ama bu ben, bütünüyle “serbest” değildir. Kendi doğal eğilimlerinin insanileşmesi, ortak bir yaşamın paydaşı olabilmesi için ötekinin varlığı koşulsuz bir zorunluluktur. Ben ve öteki benin uyumsuzlaştığı, çeliştiği evrelerde de bir başka ben, vicdan, kalp, Tanrı, nasıl tariflersek tarifleyelim (Smith, vicdan, kalp ve Tanrı kavramlarını birbirleri yerine ve birbirleriyle uyumlu kullanır) uyumun, toplumsal biraradallığın şaşmaz garantisini verir Smith’in sisteminde.

5. Sonuca Dair

İki ana kümenin kesişimini, gerilimini vurguladık. Bir tarafta iyi yaşam, ahlaki kaygılar temelli bir erdemli varoluş çabası öte tarafta zenginlik güdülenmesinin dinamiği açık edildi. Bu iki eksenin uyumlu kılınmasına dönük çaba Smith’in temel motivasyonudur. Başlangıçta zenginlik tartışmasından bağımsız, birey ve ötekinin temel güdülerini üzerinden yansız gözlemci dolayısıyla uyumun yakalanabileceğini, toplumsal birlikteliğe varılabileceğini sergilemeye çalışır Smith. Ama tartışma, maddi zenginliğin somut artışı ölçüsünde zenginlik güdüsünün, bunun baskın karakterinin tüm insani motivasyonları gölgelemesiyle beraber çetrefilleşir. Duygular zemininde yakalanan sadelik, uyum, maddi ilişkiler zemininde zenginlik güdüsünün yıpratıcı etkisiyle yüzleşecektir ve Smith’in yargısı bu ilişkide çok nettir:

“Her ne kadar toplumsal sınıfların birbirinden ayrışmasını ve düzenin oluşumunu sağlıyor olsa da zengin ve güçlü kimseleri takdir ederken hatta onlara taparken fakir ve kötü durumda olanları ise hor görmemiz ya da en azından bu insanları görmezden gelmemiz evrensel olarak ahlaki duygularımızda yaşanmakta olan çürümenin en büyük

sebebidir. Bilge ve erdem sahibi biri yerine zengin ve üstün olanın her zaman saygı görüp beğenilmesi; kusurun ve ahmaklığın yerine fakirliğin ve acizliğin hakir görülmesi tarih boyunca ahlak üzerine düşünenlerin hep şikayet ettiği bir konu olmuştur (2018: 90)”

İncelediğimiz metinde açmaya çalıştığımız insanlar her ne kadar bencil sayılsa da başkasını önemser yargısının toplumsal uyuma kapı aralayan tınısından, zenginlik arzusunun biricik hedef olduğu ve beraberinde yozlaşmanın önünü açan kontrolü zor bir dinamığın net biçimde ayrımındadır Smith. Diyebiliriz ki, bu zenginlik dinamığının ayrıntılı tarihsel, nesnel çözümlenmesi onun sonraki metni olan *Milletlerin Zenginliği*'nin içeriğini belirleyecektir. Bununla birlikte zenginliğin nedenleri çözümlenmesine paralel olarak, zenginlik ve ahlaki yozlaşma gerilimi Smith anlatısında canlılığını koruyacaktır. İlginçtir, *Milletlerin Zenginliği*'nin kilit kavramlarından olan “görünmez el⁸”, öncesinde *Ahlaki Duygular Kuramı*'nda Smith'e yardımcı olur. Daha en başında zenginlik temelli gerilim bu büyülü kavram aracılığıyla dindirilmeye çalışılır:

“... Amiyane bir tabir olsa da çok yerinde bir söz vardır; insanın karnı değil gözü açıtır... İnsanın arzularının yanında midesinin kapasitesi küçücük kalır ve zengin karnını fakir bir köylüden daha fazla dolduramaz... Zengin tükettiği fakirinkinden yalnızca bir gıdım fazladır fakat zengin bencil ve açgözlü olduğundan rahatı adına emrinde çalışan binlerce insanın emeğini kendi beyhude ve tükenmez arzularını tatmin etmek için kullanır ve üretilen her şeyi fakirlerle kendisi arasında taksim eder. Dünya, üzerinde yaşayanlar arasında nasıl bölüşülecekse zengin de görünmez bir el sayesinde ve bilmeden her şeyi insanlar arasında aynı şekilde bölüştürür ve bunu yaparken toplumun ilerlemesini, türler çoğalırken hepsinin karnının doymasını sağlamayı amaçlamaz aslında... (abç) (2018: 268)”

Bir tarafta zenginlik, bencil ve açgözlü güdülenmelerle şekillenmektedir. Yani ötekinin varlığının yoksandığı, benin hükmünü koyduğu bir zemine işaret edilir. Öte yandan bilmeden, istemeden ötekine de dokunan, yarayan bir dolayımın yaratıcısıdır zenginlik. Üstü örtük görünmez el, zenginlik güdüsünün sivriliğini, amaçsızlığını yine zenginlikten türeyen toplumsal ilerleme, düzen sayesinde yumuşatıyor ve ilerlemenin toplumsallığı, herkese bir şekilde yararlılığı, zenginlik güdüsünün “ben” çıkışlı karakterini gölgeliyor, yola koyuyor Smith anlatısında. *Ahlaki Duygular Kuramı*'nın, beni ahlaki kılma projesinin sınırdığı ve benin ahlaki kaygılarını yitirip yitirmeyeceğinin savaş alanı yine yeniden zenginlik cangılı oluyor.

Gerilimi açık biçimde tarifleyen, sorunu saptayan Smith'in çözüme dönük aşırı iyimser⁹, soyut çözümlenmesi nihai bir çözüme, sonuca varmamızı güçleştiriyor en nihayetinde. Nasıl oluyor da kişi niyet etmediği halde, kişisel çıkarıyla iş gördüğü halde toplumsal ilerlemeye, uyuma niyet etmiş olmasına oranla, toplumsal çıkara uygun iş görmesine oranla daha çok katkı sunabiliyor? Bu kritik sorunun görünmez el dolayımıyla biçiminde yanıtlanması en genel haliyle Smith

⁸ Görünmez el kavramsallaştırmasının derin bir tartışma alanı yarattığına hiç kuşku yok. Görünmez elin ne olduğu kesin bir sonuca ulaştırılmamasına da ne olabileceğine dönük kimi yorumlar için bkz., Persky, 1989: 201, Raphael, 2014: 102, Pack, 1995: 297, 303, Khalil, 2000: 390, Raphael, 1978: 92.

⁹ Smith'in iyimser dünya görüşü için Heilbroner'in değerli anlatımıyla “Adam Smith'in Harika Dünyası”na bakılabilir (2019: 39-67).

Şenses, O. İ. (2023). Ahlaki Duygular Kuramı Üzerine Bir Değerlendirme: Ahlakın Zenginlikle Bitmeyen İmtihanı. *Fiscaeconomia*, 7(3), 1977-1989. Doi: 10.25295/fsecon.1262967

anlatısının doruğunu temsil ediyor. Öte yandan soyut, her şeye gücü yeten görünmez elin belirsizliği, sisi çağımızda daha acil bir biçimde çözümlenmeyi bekliyor. Bu çerçevede, iyi, erdemli bir yaşam arzusunun zenginlik güdüsüyle bütünüyle zedelendiği günümüz toplumunda, görünmez el argümanından daha görünür, somut bir “güc”ün yaşamımızı yaşanılır, özgür kılmasının olanaklılığını araştırmanın ve görünmez eli görünür kılacak zorlu bir çabaya kalkışmanın, karmaşık bir toplumda bir o kadar zor ve bir o kadar da gerekli olduğunun öneminde ısrar ediyoruz.

Kaynakça

- Aristoteles. (2012a). *Politika*. Mete Tunçay (Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (2012b). *Nikomakhos’a Etik*. Saffet Babür (Çev.). Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Bittermann, H. J. (1940). Adam Smith’s Empricism and the Law of Nature I. *Journal of Political Economy*, 48(4), 487-520.
- Dwyer, J. (2005). Ethics and Economics: Bridging Adam Smith’s Theory of Moral Sentiments and Wealth of Nations. *The Journal of British Studies*, 44(4), 662-687.
- Denis, H. (1997). *Ekonomik Doktrinler Tarihi (I)*. Attila Tokatlı (Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Ege, R. (2010). Adam Smith’in François Quesnay Eleştirisi Üzerine. Mine Kara & N. Emrah Aydınonat (Ed.), *Görünmez Adam Smith*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fleischacker, S. (1991). Philosophy in Moral Practice: Kant and Adam Smith. *Kant-Studien*, 82(3), 249-269.
- Heilbroner, R. L. (1982). The Socialization of the Individual in Adam Smith. *History of Political Economy*, 14(3), 427-439.
- Heilbroner, R. L. (2019). *İktisat Düşünürleri*. Ali Tartanoğlu (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Khalil, E. L. (2000). Beyond Natural Selection and Divine Intervention: The Lamarckian Implication of Adam Smith’s Invisible Hand. *Journal of Evolutionary Economics*, 10, 373-393.
- Montes, L. (2003). Das Adam Smith Problem: Its Origins, the State of the Current Debate, and One Implication for Our Understanding of Symphyty. *Journal of the History of Economic Thought*, 25(1), 63-90.
- Morrow, G. R. (1927). Adam Smith: Moralism and Philosopher. *Journal of Political Economy*, 35(3), 321-342.
- Pack, S. J. (1995). Theological (and Hence Economic) Implications of Adam Smith’s “Principles which Lead and Direct Philosophical Enquiries”. *History of Political Economy*, 27(2), 289-307.
- Persky, J. (1989). Retrospectives: Adam Smith’s Invisible Hand. *Journal of Economic Perspectives*, 3(4), 195-201.

Şenses, O. İ. (2023). Ahlaki Duygular Kuramı Üzerine Bir Değerlendirme: Ahlakın Zenginlikle Bitmeyen İmtihanı. *Fiscaoconomia*, 7(3), 1977-1989. Doi: 10.25295/fsecon.1262967

- Phillipson, N. (1985). Adam Smith as Civic Moralist. Istvan Hont & Michael Ignatieff (Ed.), *Wealth and Virtue*. Chicago: University of Chicago Press.
- Platon. (2012). *Yasalar*. Candan Şentuna & Saffet Babür (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Raphael, D. D. (1978). Adam Smith: Philosophy, Science, and Social Science. *Royal Institute of Philosophy Lectures*, 12, 77-93.
- Raphael, D. D. (2014). *Adam Smith*. Ekrem Erdem & Aslıhan Çelenk (Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Raphael, D. D. & Macfie, A. L. (1982). Introduction. *The Theory of Moral Sentiments*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Selik, M. (1988). *İktisadi Doktrinler Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Smith, A. (2018). *Ahlaki Duygular Kuramı*. Derman Kızılay (Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Smith, A. (2010). *Milletlerin Zenginliği*. Haldun Derin (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Fiscaoconomia Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Ethical Approval: The author declares that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the case of a contrary situation, Fiscaoconomia has no responsibility, and all responsibility belongs to the study's author.

Şenses, O. İ. (2023). Ahlaki Duygular Kuramı Üzerine Bir Değerlendirme: Ahlakın Zenginlikle Bitmeyen İmtihani. *Fiscaeconomia*, 7(3), 1977-1989. Doi: 10.25295/fsecon.1262967

Evaluation on The Theory of Moral Sentiments: Endless Challenge Between Morality and Wealth

O. İnal Şenses

Extended Abstract

Economic thought, especially from the nineteenth century to the present, is the victim of a one-sided thinking. Wealth, improvement of your situation, utility maximization, optimality, general equilibrium, these types of concept sets are shaped by the presupposition that ultimately human existence is one-dimensional. The human as a profit machine, ultimately pursues his benefit, and the human motivation based on his personal interests seem to ignore the ground of sociality, otherness, affection, togetherness and harmony which lead to better living conditions. The central theme, crystallized in Smith, seems to have been accepted with all its mystical character, as one acts for one's own benefit and somehow an "invisible hand" solves the dynamic of conflicts of these self-interests in the name of social cohesion. But the same Smith, the main architect of this mystical argument, did not hesitate to put a question mark on the possibility that social life could only be shaped by economic motives or not. The author of *The Theory of Moral Sentiments* went beyond the economic area and embarked on a genuine inquiry into the possibility of the moral existence, the individual, the other, virtue, well-being, justice. In this direction, it will be tried to underline that, contrary to a one-sided reading of Adam Smith, Smith is a thinker who, as a moral philosopher, investigates the harmonious relationship of the individual with the other, long before and more critically than the causes of a country's material wealth, and puts moral concern and the concern of a well-being before material wealth. Such an effort to read Smith like this way is the ultimate aim of our study. Beyond author of the *Wealth of Nation* or maybe "before" this monumental essay, focus on author of *The Theory of Moral Sentiments* can open special dimension of Smithian thought. Very shortly and simply we can declare that Smith's moral thought can't separate his economic thought. We can easily catch some similar concepts especially mystical "invisible hand" or creative motivation "self interest" in these two essays. But sure, priority of Smith's thought is different in these essays. In *The Theory of Moral Sentiments*, at the end, his main target of his social theory is that "harmony of society". Even if social class conflicts exist, not exactly solve but balance these conflicts is critical for his social theory. For individual acting; recognize to other, can judge own actions with other's thought and also helping of "impartial spectator" are critical concepts of how to balance of individual's acting in society. Exactly Smith recognizes that commercial relations, market economy and expanding of money relations are inevitable fact in complex society but if these objective fact can't be regulated "somehow", the future of society can't be bright, harmonic. So, morality in general sense and also "sympathy", "impartial spectator" in specific sense are useful designer of harmonic society.

It will be argued that Smith created a knot in this direction. When we interpret the main theme of the history of economic thought as Plato/Aristotle-Mercantilism-Physiocracy, we witness the tension of two main themes, wealth/commerce and well-being/moral existence. Ancient Greece's praise of the well-being/moral existence and its satire on wealth show a reversal in both Merchantilistic and Physiocratic assumptions in proportion to the development of

material wealth and commerce. But it is precisely for this reason that Smith's determination that the praise of wealth, the satire of poverty is the main cause of the collapse of moral sentiments is critically important and is necessary to rethink about this factual situation. Smith did not hesitate to bring up the original concern of Ancient Greece, which is completely depend on moral aspects of life, in his century which unlimited material wealth was exactly seen. Ironically, the author of *The Wealth of Nations* who investigates the causes of a wealth of nation, first of all and at the beginning eagerly focuses moral sentiments, the other, the responsibility of the self. We think that the *Theory of Moral Sentiments* deserves to be re-read and interpreted as a ground of sociability and togetherness.

Problem areas can be described as follows: Ancient Greece insists that wealth, money and commerce are secondary to social life, in particular Plato/Aristotle. The well-being, the virtuous life is the main purpose. Beyond moral concerns, Mercantilism and Physiocracy have insisted that pure wealth, money and commerce can be omnipotent, and economic activity has been made to belong to an "immoral" field by making it associated with the idea of "natural order" in Physiocracy. Without any moral concern, no any focusing of how to overarch individual each other and can be possible harmonic society, their main concern is that how to create wealth and to increase it. Naïve belief of that increasing of wealth reasons to develop all individual situation in good way at the end. It has been critical for Smith to explore the question/problem of the possibility of a moral life, a virtuous existence in a modern, advanced economy. Although these two axes cannot be finally harmonized in Smith's thought, and everything is ultimately left to the cooperation of the "invisible hand"(like *deus ex machine*), his using of the self and the other, the sympathy, the impartial spectator in social theory is the critical evidence of the richness of Smith's thought.

The study's methodology is to try to understand and evaluate of Smith's original text which is name *Theory of Moral Sentiments*. Specifically, we try to demonstrate this text importance base upon tension of morality/wealth. During this reading process, try to catch of Smithian discourse about this tension and evaluate Smith's suggestions. Exactly this study does not focus on all Smithian legacy. Only try to illuminate his monumental text which was written before *Wealth of Nations*. In this text, we can easily catch one special moral philosopher more than special economist.

In the Smithian study literature, the discussion called *Das Adam Smith Problem* presents this tension. In our study, we tried to investigate the author of *The Theory of Moral Sentiments*, not the author of the *Wealth of Nations* sharply. In this framework, we dedicate our reading to opening up the idea of Smith's sociability. For us the critical point which we try to underline is not the individualistic subject of *The Wealth of Nations*, but the subject who seek the other in the *Theory of Moral Sentiments*. The aim was not to resolve the Smithian narrative, but to draw attention to the importance of one aspect of this narrative.

In the history of economic thought, awareness of the wealth/well-being tension can be observed by many authors. Plato and Aristotle, one of the creative figures of the history of thought, choose their sides in favor of the well-being in this tension. In general, Mercantilist or Physiocratic thinking operates with an indifference of the individual's moral existence, his responsibility towards the other, and an acceptance that wealth can provide a solution to

Şenses, O. İ. (2023). Ahlaki Duygular Kuramı Üzerine Bir Değerlendirme: Ahlakın Zenginlikle Bitmeyen İmtihanı. *Fiscaeconomia*, 7(3), 1977-1989. Doi: 10.25295/fsecon.1262967

---

everything. But what we find in Smith's thought is a subject destined to know/recognize the other, acting under the guidance of his affections, as well as a subject operating with self-interest. As always can be read as a philosopher of wealth, Smith actually greets us as an original figure in the history of thought, aware of the unending and insoluble tension between material wealth and moral existence as a moral philosopher. We can see easily that this original text shows us the multidimensional individual of Smith beyond simplified by "self-interest" being. In contrast this simplified, Smith's individual cares another, try to recognize another and demand to be recognized by another. This recognition process helps to constitute harmonic social life in Smithian narrative.